

רונן יצחק

דינמיקה מועדת לפורענות

רחל הרט, קרובים-רחוקים: יחסי יהודים וערבים ביפו ובתל אביב 1881-1930, תל-אביב: רסלינג, 2014

"היהודים הראו רחמים כלפי הניזוקים באופן שלא פיללנו כלל. הם הגדילו עשות יותר מאותם האנשים הסבורים שהם מלאכי הרחמים ומצילי האנושיות" (עמ' 140). תיאור זה של העזרה שהעניקה הקהילה היהודית בתל-אביב לתושבים הערבים של יפו לאחר רעידת האדמה שפקדה את ארץ ישראל ביולי 1927 הוא רק עדות אחת מני רבות הכלולות בספרה החדש של רחל הרט, קרובים-רחוקים: יחסי יהודים וערבים ביפו ובתל אביב 1881-1930, העוסק

במערכת היחסים הסבוכה בין שני העמים בעיר אחת.

הספר נפתח בבנייתה של יפו המודרנית על-ידי המושל אבו-נבוט, בהתיישבות היהודים בעיר ובהתפתחותה בסוף המאה ה-19 ובתחילת המאה ה-20, תחת השלטון העותמני. יחסי יהודים-ערבים באותם ימים התנהלו בדרך כלל על מי מנוחות ולא התאפיינו בביטויים לאומיים. העוינות ששררה בין שתי הקהילות הייתה תוצאה מהתנשאות האירופים על הערבים והמזרחים, והסכסוכים שהתגלעו היו תוצאה של חוסר הבנת השפה והתרבות הערבית. עיקרו של הפרק השני נסב בעניין הקמת העיר תל-אביב. בניית תל-אביב ביטאה לא רק את הגשמת החזון הציוני להקמת עיר עברית, אלא גם צורך כלכלי וחברתי על רקע המצוקה ששררה ביפו, והיא ביטאה את האתגר שהציבה תל-אביב ליפו, כפי שטוענת המחברת, אך היא לא הביאה להיבדלות מוחלטת מיפו (עמ' 52). אדרבא, מערכת היחסים הכלכליים, המסחריים והחברתיים בין הקהילה הערבית

ביפו לקהילה היהודית בתל-אביב המשיכה להתקיים גם שנים רבות לאחר מכן והיא כללה השפעות תרבותיות וחברתיות הדדיות עמוקות. דמותו של הערבי העניקה השראה למחזאים, לסופרים ולציירים יהודים בני תקופה, שהוקסמו מהערבים ומהמזרח האוריינטלי בכללו בשל העבר ההיסטורי המשותף שלהם בארץ ישראל. "הדם היהודי", אמר דוד בן-גוריון, "זורם בעורקי הפלאחים הערביים המקומיים, שהם הצאצאים החוקיים של היישוב היהודי הקדום בארץ" (עמ' 130). ברוח אותה תקופה כתב לוי אריה אריאלי את המחזה אללה כרים, המתאר את דמותם של הערבים המשתלבים עם דמותם של החלוצים החיים בארץ ישראל. ציוריהם של אמני 'בצלאל' ושל ציירים אחרים, כמו נחום גוטמן, תיארו את דמויותיהם של הערבים בלבושם המסורתי ואנשי רוח יהודים השתלבו בקהילה הערבית מתוך תפיסה אידאולוגית של דו-קיום. בהקשר זה חשוב היה לתאר בספר גם את ההשפעות של היהודים בתל-אביב על הערבים ביפו, ובכללן תרבות הביילויים, שסחפה את הצעירים הערבים תושבי יפו להגיע לבתי הקפה של תל-אביב ולהתחכך בצעירי תל-אביב (וגם בצעירותיה) וליהנות מתרבות מתירנית ופתוחה הרבה יותר מזו שהתקיימה ביפו.

מלחמת העולם הראשונה והעלייה השלישית הן עניינו של הפרק השלישי. הפרק מתאר את גירוש יהודי תל-אביב, שהתרחש במהלך שנת 1917 נוכח התקדמות הצבא הבריטי לארץ ישראל. גירוש תל-אביב היה אחד האירועים המשמעותיים ביותר בתולדות יהודי ארץ ישראל בתקופת מלחמת העולם הראשונה, וחבל שהמחברת לא הקדישה לו דיון רחב יותר. אכן, היהודים סבלו מהתנכלות מצד השלטון העותמני, אך ראוי לציין שהתנכלות כזאת לא הייתה כלפי הציונים במיוחד, אלא היא כוונה נגד כל מי שהוא לא נחשב עותמני בהתאם לרוח הלאומית, שפקדה את שליטי האימפריה (הטריומווראט) ערב מלחמת העולם הראשונה. לכן, שלילת הציונות והחשש ממנה הייתה חלק מתפיסה טורקית, ששללה את כלל התנועות הלאומיות (הציונית, הערבית, הארמנית, הכורדית וכו'), שפעלו באותם ימים, מחשש שהדבר יפגע באימפריה ויחליש אותה ערב המלחמה. בהמשך דנה המחברת במאורעות הדמים בשנת 1921 ביפו וברצח מפקח ראשון תאופיק אל-סעיד בק, קצין במשטרת יפו. צודקת המחברת באמרה שעל האירועים יש להתבונן בהקשר רחב יותר של התפתחות לאומית פלסטינית שהתחילה לצוץ בארץ ישראל. האגודות הלאומיות הערביות היוו גרעין ראשוני ללאומיות הפלסטינית והיה להן תפקיד חשוב בהתססת הרחוב הפלסטיני נגד הציונים בארץ ישראל באותם ימים. רצח תופיק בק ב-17 בינואר 1923 בתגובה לאירועים ביפו אכן הגביר את המתיחות של הערבים ועורר את הציבור הערבי בכלל נגד היהודים באותן שנים (עמ' 103).

הפרק הרביעי, החותם את הספר, עוסק בהתפתחות העיר תל-אביב במחצית השנייה של שנות ה-20 במאה ה-20 על רקע העלייה הרביעית ארצה. התפיסה של הערבים, כפי שמציינת הכותבת היא של התרסה כלפי הנציב הבריטי העליון, סר הרברט סמואל, בגלל מדיניותו הפרו-ציונית לכאורה. אולם מדיניותו הייתה עניינית ולא תמיד תאמה את האינטרסים הציונים. המחקר ההיסטורי העוסק בסמואל לא תמיד מצליח להבחין במדיניותו בין תפיסתו הפרו-ציונית לבין קידום האינטרסים הבריטיים בתקופת שלטונו. כך או כך, מוצאו היהודי לעצמו היה סיבה מספיקה לעורר את מחאתם של הערבים בארץ ישראל והיה בין הסיבות שהגבירו את התסיסה והביאו לצמיחת התנועה הלאומית הפלסטינית. בהמשך הפרק עוסקת המחברת במשבר הכלכלי בארץ ישראל ובהשפעתו על תושבי יפו ותל-אביב, שלמרות העוינות ביניהם, הם חלקו גורל משותף של דוחק ומצוקה בשעות המשבר.

ואכן, שנות ה-20 היו שנים של התגברות התנועה הלאומית הפלסטינית. אנשי רוח ודת, עיתונאים ומדינאים פלסטינים תחת הנהגת המופתי של ירושלים, חאג' אמין אל-חסייני, התקיפו מדי יום ביומו את התנועה הציונית. התקפות אלו הובילו לאלמות כלפי היהודים, שבאו לידי ביטוי במאורעות אחד מאי 1921, שבין 47 הקורבנות היהודים נמנה גם הסופר יוסף חיים ברנר; מאורעות פורים בשנת 1924 ומאורעות 1929 (תרפ"ט). מאורעות 1929 יצרו חוסר אמון בין היהודים לערבים, גרמו לשבר עמוק בדו-קיום בין הקהילות והעצימו את תהליך ניתוקה של תל-אביב מיפו. אירועי הדמים התחילו בירושלים באוגוסט 1929 לאחר הסתה דתית והעלאת מעמדו של הר הבית בחברה הפלסטינית, ומירושלים התפשטו במהרה ליישובים מעורבים נוספים – חברון, צפת, חיפה, תל-אביב ויפו. למאורעות היו השפעה רבה כפי שגם המחברת כותבת במפורש (עמ' 155). עם זאת, לא ברור מדוע נוכח חשיבותם של המאורעות והשלכותיהם העתידיות, מיוחד לעניינם רק חלק מזערי בספר עד כדי אפיזודה בלבד. מן הראוי היה להרחיב את הדיון על הגורמים והנסיבות שהביאו למאורעות, לנתח את האירועים והתפשטותם ברחבי ארץ ישראל ואולי אף להתפלמס עם חלק מהמחקרים המדעיים הדנים בתפקידו של המופתי חאג' אמין אל-חסייני במהלך המאורעות. זאת ועוד, הרט לא התייחסה להנמקת תיקופו של המחקר בתחום השנים שבחרה (1880-1930). ייתכן שראוי היה לסיים את הספר במאורעות 1929, משום שבהם התחיל הניתוק בין שתי הקהילות. כלומר, נקודת הזמן בקיץ 1929 ציינה את סוף עידן יחסי השכנות הטובה בין שתי הקהילות ביפו ובתל-אביב.

מטרתו של הספר, כדברי המחברת, היא "להאיר פרקים בקורות היהודים והערבים ביפו ובתל-אביב, פרקים אשר נעלמו מאתנו או שידיעתנו לגביהם

מקוטעות ומעורפלות". לאור תוצאות העבודה נראה כי המטרה נחשבת יומרנית מדיי, משום שהחיבור החדש אינו חושף בפני הקורא גילויים חדשים שטרם פורסמו על התקופה הנדונה. הספר מתבסס על מקורות ראשוניים עשירים ומגוונים – בעיקר ספרי זיכרונות, ומציג בצורה מעניינת וקריאה את המציאות ביפו ובתל-אביב, את התפתחות הערים, את הזיקה ביניהן ואת חיי תושביהן. עם זאת בתחום המקורות למחקר טמונה גם חולשתו העיקרית של החיבור. הסתמכות על מקורות ראשוניים, טובים ככל שיהיו, תוך התעלמות מספרות המחקר הענפה שנכתבה על תקופה זאת, והתעלמות מהידע הרב שהצטבר ברבות השנים על התקופה הנדונה, מחטיאות את המטרה שהציבה המחברת – להאיר פרקים חדשים בקורות היהודים והערבים ביפו ובתל-אביב. עם זאת יצוין כי לקהל הקוראים הרחב שמחפש מידע זמין, נגיש וקריא, הספר בהחלט יכול להתאים. שלל הסיפורים, האנקדוטות והתיאורים מפי אנשי התקופה יכולים להציג את פני הדברים באופן כללי למתעניינים בנושא זה.

המסקנה העולה מהספר היא כי חיים משותפים בעיר אחת אינה ערובה בהכרח לדו-קיום. זו מסקנה חשובה, שניתן להניח שתקפה גם לגבי ערים מעורבות אחרות בימי המנדט הבריטי (חיפה, טבריה וצפת). ייתכן שניתן כעת להבין טוב יותר את סיפורן של הערים המעורבות גם במלחמת העצמאות, ובמיוחד את חוסר רצונם של הערבים להישאר בהן למרות הפצרות היהודים, במיוחד בחיפה, בגלל חוסר האמון שהיה קיים בין שתי הקהילות כפי שקרה בשנות ה-20 ביפו ובתל-אביב.

יצוין כי הגהה מחקרית מוקפדת יותר של כתב היד הייתה חוסכת טעויות מביכות בכותר המודפס. לדוגמה, הצהרת בלפור לא ניתנה ב-2 באוקטובר 1917, אלא ב-2 בנובמבר (עמ' 89); ושמו של איש התנועה הלאומית הפלסטינית היה אכרם זעיתר ולא אכירם זעיתר (עמ' 153). זאת ועוד, רשימה ביבליוגרפית ומפתח שמות, מקומות ועניינים היו תורמים להשבחת החיבור המחקרי ומועילים להתמצאות הקורא.